

Teilhardova filosofie je velmi příznačná pro transformace soudobého nemarxistického myšlení, zvláště katolického, a proto si zaslouží pozornosti ze strany marxistických filosofů. Recenzovaná kniha P. Greneta, profesora Katolického institutu v Paříži, snaží se obhájit postup církve vůči Teilhardovi i zachovat jeho autoritu ve prospěch katolické církve.

Lubomír Nový

Vojtech Filkorn, *Úvod do metodologie věd* (SAV Bratislava 1960, 414 s.)

„Úvod“ vznikl přepracováním a doplněním spisu, který vyšel r. 1956 pod názvem „Metoda vědy“. Rozdil mezi novou knihou V. Filkorna a jeho starší studií (tvořící víceméně jakýsi systematický doplněk k historii „Predheglovské logiky“ od téhož autora) je patrný i ve způsobu zpracování metodologické problematiky: nová práce je při své vysoké úrovni skutečným „úvodem“ do této problematiky, vzácně srozumitelným i pro ty, kdo se jí přímo nezabývají. A neposuzujeme-li odbornou úroveň knihy pouze podle autorových znalostí problémů, nýbrž také podle toho, jak k řešení těchto (často ještě neřešených nebo nedořešených) problémů přistupuje, pak nelze nezdůraznit, že největší klad jeho nové práce záleží především v přístupném uvedení do samotných metod vědeckého zkoumání. Z tohoto hlediska je třeba doplnit zbytečně skromně tvrzení autorovo, že kniha je určena pro ty, „kteří sa chcú zoznámiť s logickou stránkou vedy a vedeckej práce“ (str. 7). Filkornova analýza „postupov a princípov, ktorými vedec dochádza k vedeckým zákonom a k celým vedeckým systémom“ (tamtéž), není jenom teoretickým rozбором „logiky vědy“ založeným na znalosti vědeckého myšlení, nýbrž také názornou ukázkou a praktickým návodem, jak ve vědecké práci postupovat.

Ještě v jiném směru dává kniha víc, než slibuje její název a než připouští sám její autor — je nejen úvodem do metodologie věd, nýbrž i úvodem do teorie vědy. To neznamená, že Filkorn ztotožňuje metodologii vědy s teorií vědy nebo dokonce s nějakou vědou o vědě v novopozitivistickém smyslu. Metodologie je podle jeho názoru pouze součástí teorie vědy; nikoli gnoseologické, psychologické, etické a jiné stránky vědecké práce, nýbrž jediné logické vlastnosti vědeckého systému jsou předmětem jeho zájmu, jak ostatně naznačuje již rozdělení knihy, v níž s výjimkou první části (I. Věda) jsou ostatní tři oddíly (II. Analytické postupy, III. Induktivní postupy, IV. Deduktivní postupy) věnovány právě těmto otázkám. To, že autor záměrně abstrahuje od obecně filosofických stránek vědeckého myšlení, není nedostatek jeho práce. Na druhé straně je však dalším kladem, že obsahuje (a to nejen v I. části, ve které se vykládá povaha a předmět vědy, vztah vědy k její metodě, vztah vědy k filosofii, apod.) řadu podnětných připomínek obecně filosofického charakteru, které ve svém úhrnu tvoří ústrojný doplněk k jeho logickému výkladu. To opět neznamená, že autor rozšiřuje logický rozbor o úvahy týkající se vědeckého poznání vůbec, nebo že jinak pozměňuje původní plán orientovaný na výklad metodologie věd. Jeho „Úvod do metodologie“ plní zároveň funkci úvodu do teorie vědy hlavně proto, že v něm při řešení metodologických problémů uplatňuje důsledně hledisko marxistické filosofie (a zvláště tzv. dialektické logiky) a že se navíc snaží toto hledisko při řešení konkrétních logických otázek prohloubit a zpřesnit.

Důsledně marxistickým přístupem k metodologickým otázkám lze konečně vysvětlit i třetí charakteristický znak Filkornovy práce. Je to neformální pohled na formální zákonitosti vědeckých systémů. Jsem si ovšem vědom toho, že užívání matematické logiky k analýze logické struktury vědy a k formulaci závěrů o její metodě, stejně jako sám výměr metody (souhrn postupů sloužících k budování vědeckého systému) mohou na první pohled vyvolat opačný dojem. Ve skutečnosti však matematickologické operace nejsou v práci ani samostatné, ani neslouží za univerzální metodu k výkladu vědecké metodologie; jsou prostředkem k jasnému a objektivnímu vystižení vztahů, k jejichž vlastnímu pochopení a výkladu přistupuje autor z hlediska mnohem širšího a filosofičtějšího. Z týchž příčin se jeho zkoumání vědecké metody neomezuje pouze na zkoumání formálně logických postupů, jimiž se buduje vědecký systém, třebaže takto předmět svého zkoumání definuje a třebaže toto je hlavním jeho cílem. Zcela ve shodě s jeho pojetím vztahu mezi předmětem vědy a její metodou přispívá i metoda jeho práce k hlubšímu poznání metodologie v prvé řadě tím, že vychází z poznání povahy vědy, že je sama částí „pojmu o predmete“ (str. 15), zobecněním dosavadních znalostí o vědě a jeho metodologickou aplikací na samu metodologii.

Byl by to zdlouhavý úkol, kdybych měl vypočítávat vše, co lze ve Filkorně knize hodnotit jako přínos nebo alespoň jako podnět k řešení metodologických a teoretickovědních problémů. Nejde také jen o to, v čem se Filkorn liší od ostatních logiků (ať buržoazních nebo marxistických), ani o to, které z jednotlivých závěrů je čtenář nebo recenzent ochoten přijmout

nebo zamítnout. Na knihu Filkornovu je možno klást náročnější měřítka — měřítka, při nichž smíme ponechat stranou jednotlivosti, při nichž však nemůžeme nehladat odpověď na otázku, co přináší jeho práce pro celkový rozvoj důležité vědní disciplíny. Ani v tomto případě nemusí být odpověď jednoznačná. Tak dodatek o výrokovém, predikátovém a vztahovém kalkulu, o kalkulu tříd a vlastnostech deduktivních systémů (str. 354—399), psaný jakoby jen na okraj studie, resp. jako pomůcka pro orientaci čtenářů v matematickologickém „jazyku“, převyšuje dosavadní práce v tomto oboru do té míry, že by již sám o sobě mohl být vydán jako jeden z nejlepších úvodů do studia moderní logiky. Podobně jednotlivé kapitoly a podkapitoly spisu (např. výklad pojmu „jev“ a „fakt“, nebo výklad kauzálního vztahu, kauzálního zákona a kauzální dedukce, atd.) by bylo možno hodnotit jako samostatné příspěvky k řešení velmi důležitých a aktuálních otázek. Anž bych' podečňoval tyto a četné další úvahy, závěry a postřehy, domnívám se, že významný přínos práce — vedle správného metodologického východiska a vedle schopnosti dovedně používat matematickologického aparátu pro řešení vytyčených úkolů — spočívá přece jen v něčem jiném, a to v novém pojetí metodologie (ve vztahu k logice).

Problém vztahu mezi logikou a metodologií není v práci formulován jako zvláštní teoretický úkol. V úvodu se sice V. Filkorn stručně zmiňuje o tom, že analýza vědecké metody dokazuje hlubokou spřízněnost, ba až totožnost logiky s všeobecnou metodologií, avšak později již k této charakteristice nepřihlíží; logika se definuje jako „teória vztahu dôslednosti“ (str. 52) a proto je také „nevyhnutnou súčasťou všetkých vedeckých disciplín“ (to je ovšem nepřesná formulace, neboť se tu zaměřují vztahy důsledků s teorií o těchto vztazích), pojímá se jako nástroj, „ktorým sa získavajú pravdivé poznatky a z nich vyvodzujú ďalšie pravdivé poznatky“ (str. 354), apod. Pres tento zdánlivý nezájem o vymezení poměru metodologie k logice vychází však celá práce z pojetí logiky jakožto metodologie. Tím nechci říci, že autor popírá rozdíl mezi tzv. elementární logikou a tzv. vědoslovím, mezi rozbohem tzv. forem myšlení a rozbohem vědeckých metod poznání, důležité však je, že tento rozdíl neabsolutizuje, že tzv. elementární logiku (resp. formální logiku v užším smyslu) zapojuje do širšího komplexu logiky jakožto vědy o formách a metodách vědeckého poznání. I když si tedy neklade otázku: Jaký smysl by měl např. výrokový kalkulu či tradiční učení o syllogismu, kdyby jejich smysl neurčovala vědecká práce (metoda), v níž teprve i elementární logika nachází své teoretické a praktické uplatnění? — není pochyb o tom, jak na ni odpovídá. Výklad vědeckého systému v termínech vědecké metody, výklad metody z hlediska budování vědeckého systému (a tudíž i z hlediska vztahů mezi poznatky daného systému), logická charakteristika vědy jako množiny prvků (tj. poznatků), s nimiž lze provést určité množství operací (srov. str. 48), soustavné užívání matematické logiky jakožto „formační a transformační aparatury“ při výkladu všech metodologických otázek, to vše je dokladem toho, že logika ve Filkornově pojetí má smysl jen potud, pokud je metodologií nebo pokud metodologií slouží.

Nebylo by třeba tento názor zdůrazňovat, kdyby to nebyl názor svým způsobem průkopnický. Současní logikové (včetně logiků marxistických) nezdídká metodologii přímo z logiky vylučují, nebo ji nanejvýš tolerují jako obtížný přívěsek k tradičnímu učení. Od dob Millových se metodologie stala pro jinou část logiků jakýmsi zvláštním oddílem vědy o správném myšlení, ale nemluvě o tom, že tzv. induktivní logika nezahrnuje všechny otázky metodologické, ani ona se neprosadila jako rovnocenná partnerka logiky deduktivní. Z české buržoazní logiky přežívá u nás kromě toho názor, že metodologie (jako součást heuristiky) patří do tzv. vědosloví, tedy nikoli do logiky, nýbrž do teorie vědy. Soustřeďuje-li se V. Filkorn přes tuto vítou tradici již po delší dobu právě na metodologickou problematiku a vychází-li přitom z koncepce, podle níž je metodologie podstatou a smyslem logického učení o vědě, dokazuje tím nejen to, že termín „nástroj“, jehož užívá pro charakteristiku této vědy, není pro něj prázdným slovem, nýbrž a především i to, že pouhým slovem pro něj není ani marxistická metoda. „Metodologický“ přístup ke všem logickým otázkám není totiž nic jiného než jedna z forem aplikace této metody na logickou problematiku, kterou — stejně jako každou jinou vědeckou problematiku — pochopíme nejlépe, chápeme-li ji z hlediska jejího vztahu k praxi, případně (jako u logiky) z hlediska její praktické (metodologické) upotřebitelnosti v jiných vědách.

Některý čtenář „Úvodu“ patrně namítne, že Filkornův výklad metodologie je v první řadě pokusem o její formalizaci, a tím i pokusem o rozšíření, nikoliv a zúžení oblastí formální logiky. Z tohoto hlediska by to pak nebyla „metodologizace“ logiky, co mu lze přičítat za největší zásluhu, nýbrž „logizace“ metodologie, aplikace matematické logiky na otázky, jimž se právě matematická logika zatím vyhýbá. Námitku by bylo možno zdánlivě posílit i oprávněným tvrzením, že při zdůrazňování významu metodologie má autor na mysli pouze jednotu logiky, jejíž neoddělitelnou část tvoří učení o metodě vědy.

Je pravděpodobné, že autor má na mysli opravdu pouze toto, jenže vědeckou práci nesmíme posuzovat podle schématu, „co tím autor myslí a co tím chce říci“, nýbrž podle toho, co práce sama třebas i proti původním úmyslům autorovým objasňuje a dokazuje. Filkorn — jak jsem se již zmínil — neklade otázku vztahu logiky k metodologii jako zvláštní teoretický problém. Nemůže však na ni neodpovědět v práci (či přesněji řečeno, práci), která se metodologií zabývá. A odpovídá na ni nikoli „formalizací“ nebo „logizací“ metodologie, ani ovšem „metodologizací“ formální logiky, nýbrž dialektickomaterialistickým výkladem logických metod, který nutně vede k faktické roztržce s názorem, podle něhož je metodologie pouhá část nebo aplikace elementární logiky. Jeho „Úvod“ (stejně jako „Předheglovská logika“ vydaná již r. 1953) jasně totiž dokazuje, že všechny logické formy, i nejelementárnější, vynikají v procesu skutečného (vědeckého) zkoumání a že tudíž zkoumání tohoto zkoumání (jeho metod) je pravá „causa cognoscendi“ těchto forem, podobně jako jejich „causa fiendi“ jsou samy tyto metody. Vypůjčují-li si tuto formulaci od pragmatistického logika, nemyslím tím, že Filkorn logiku pragmatisticky pojímá. Je však první, kdo z marxistických pozic prověřuje novou a užitečnou koncepci, kterou před ním — byl i z jiných pozic — obhajoval jedině J. Dewey. Tím se na druhé straně velmi odlišuje od oněch autorů, kteří — jako B. Erdmann, Chr. Sigwart, Jos. Tvrđý — dokázali uchovat logice její metodologický charakter jenom za cenu toho, že přijali ve větší či menší míře pojetí metodologie jakožto části nebo aplikace „formální logiky“, i od většiny matematických logiků zdůrazňujících metodologický charakter formální logiky a upírajících „metodologii“ charakter vědecký. Filkorn „neformalizuje“ metodologii, aby dokázal její vědeckost (spíš prověřuje nepřímou vědeckost formální logiky tím, že její „aparatury“ užívá při výkladu metodologie), a také s pokusem o nějaké rozšiřování oblasti formální logiky (např. s převedením indukce na dedukci apod.) nemá jeho „formalizace“ metodických postupů, tj. užití „moderní formální logiky jako formální a transformační aparatury“ při řešení metodologických problémů nic společného již proto, že tu vůbec nejde o otázku vztahu mezi formální logikou a metodologií, nýbrž o otázku logické výstavby samotné logiky. Na druhé straně nelze ztotožňovat Filkornovo pojetí metodologie jakožto základu veškeré logiky s popíráním nebo se snižováním významu formální (elementární) logiky. Přistupovat k logice jako k učení o metodě vědy neznamená odmítnat „formální logiku“ (po vzoru Fr. Bacona), nýbrž chápat i základní logické formy z hlediska metodického užití těchto forem (zde je vzorem již Aristoteles). Odmítnání nebo podceňování formální logiky nevyplývá ovšem ani z odmítavého postoje vůči teorii, která (opět navazujíc na Aristotela) spojuje celkové pojetí logiky jakožto vědy o metodě s falešnými představami o „metodologii“ jakožto aplikaci elementární, resp. formální logiky.

Ve svých poznámkách jsem se záměrně odchýlil od recenzních zvyklostí: hledal jsem Filkornovu odpověď na otázku, kterou já pokládám za základní otázku logiky, méně jsem si všímal otázek, které pokládá autor za hlavní předmět svého zkoumání. Nemyslím, že je nutno ospravedlňovat tento postup. Jako každý filosof odpovídá na základní otázku filosofie, aniž se nutně zabývá úvahami o prvotnosti hmoty nebo vědomí, tak každý logik zaujímá chtějí nechtějí stanovisko k otázce vztahu mezi metodou vědy a formami logického myšlení, stanovisko, které určuje způsob řešení i dalších, méně obecných problémů. Nemyslím také, že mé závěry, v nichž hodnotím tak kladně Filkornovo stanovisko k této otázce, mají blíž k subjektivním dojmům nežli k dokázaným tvrzením, protože je nemožno doložit jasnou autorovou formulaci, ani bezprostředně odvodit z jeho výkladu nějaké dílčí otázky. Musel bych celou knihu opsat, abych dokázal pravdivost předchozích poznámek, neboť Filkornova práce jenom ve svém celku může být chápána jako vyvrácení „aplikační“ teorie a jako obhajoba teorie, podle níž logika (nikoliv jen metodologie) je vědou o výstavbě vědy, o metodě. Na druhé straně výsledky zkoumání, k nimž autor dochází při řešení jednotlivých otázek, dosvědčují nanejvýš zřetelně, že pojetí logiky jako vědy o metodě postihuje hlubší a širší souvislosti, než které mohla postihnout tradiční metodologie. Za důkaz tohoto tvrzení může sloužit např. Filkornův rozbor analýzy (vyděljuje ji z indukce, pokládá je nadto za základ postupů induktivních i deduktivních, i za základ vědecké metody vůbec), jeho výklad vztahu mezi analýzou a učením o kategoriích („náuka o kategoriích je nevyhnutnou součástí analýzy“), výklad vědeckého zákona z hlediska induktivní metody (čtyři typy vědeckého zákona jsou přitom obdobný čtyřem typům analýzy: zákon klasifikační, vztahový, kauzální, dialektický), výklad logických metod v termínech vědeckého zákona („v problematice vědeckého zákona sa zaužíva celá problematika vedeckej metódy...“, str. 341), zmíněný již výklad všech metodologických problémů z hlediska vědeckého systému („vědecké problémy sú problémy systému a z tohto hľadiska sa musíme dívať aj na vedecké zákony“, str. 279), atd.

V knize nacházíme také slabá místa; některé závěry nejsou průkazné (tak rozdíl mezi kauzální analýzou a dialektickou analýzou je jakoby smazán úvahami zaměřujícími „dialek-

tickou souvislost“ za souvislost mnoha kauzálních vztahů), problémy zůstávají často nedořešeny, třebaže vyžadují řešení (o dialektické logice se dovidáme, že je „logika moderní vedy“, avšak potřebný a detailnější výklad vztahu dialektické logiky k formální logice chybí), některým vážným otázkám se autor zcela vyhýbá (např. kritickému rozboru současné buržoazní logiky, pokud se zabývá metodologickou problematikou). Výklad induktivních a deduktivních postupů nepřehlídí sice ani jejich specifické zvláštnosti, ani jednotu obou metod, nicméně některé formulace (např. tvrzení, že dedukce je „súčiastkou zovšeobecňujúcej a k vedeckému zákonu dochádzajúcej indukcie“) vyvolávají dojem, že autor propaguje jakýsi metodologický monismus. Úvaha o vědeckosti filosofie (str. 20 an.) má diskusní charakter, a to zejména tam, kde se Filkorn pokouší vědeckost filosofie demonstrovat na vlastnostech filosofického systému, nikoliv na jejich zdrojích a metodách; připomínky k pozitivistické filosofii (Comte, Hume, Mach), které v této souvislosti autor vyslovuje, jsou velmi povrchní. Avšak všechny tyto a některé další nedostatky snižují jen nepatrně hodnotu práce, jejíž autor hned na prvních stránkách vytyčuje a na všech ostatních stránkách realizuje tento požadavek: „O predmete nemôžeme mať jasný pojem, dokiaľ nevieme ako sme ho preskúmali alebo ako ho môžeme preskúmať a akým spôsobom môžeme dokázať pravdivosť pojmu. Vedecký pojem je tak výsledkom určitej metodologickej činnosti...“ (str. 15–16).

Josef Macháček

Jaroslav Engst, **O socialistickém humanismu**, Praha, CSAV 1962, 190 stran.

Autor si ve své práci zvolil téma velice závažné, aktuální a v etické literatuře dosud řešené převážně jen způsobem propagandisticko-moralizátorským. Již letný přehled problémů, které si v knize klade, nás přesvědčí o tom, že na rozdíl od různých dřívějších pojednání o „rysech socialistické morálky“ zde máme co činit se solidním pokusem zpracovat některé důležité teoretické problémy marxistické etiky.

Autor si nejprve položil problém zdánlivě úzký (vymezit pojmy socialistického humanismu a humanismu vůbec), který se ovšem v dalších úvahách rozvinul v širší komplex otázek. Tomuto počátečnímu přístupu k problému i povaze otázek později vytyčených odpovídají metody, které Engst zvolil: analýza pojmů a termínů a logicko-spekulativní úvaha. Tyto metody zřejmě také nejvíce vyhovují jeho způsobu etického myšlení. Přínášejí však nejen výsledky velice cenné, nýbrž mají i jistý záporný vliv na celkový charakter jeho publikace. Projevuje se to jednak v tom, že autor v zájmu logické úplnosti zařazuje do knihy všechny dílčí úvahy a často je opakuje, což snižuje nejen tzv. čtivost práce, nýbrž i výraznost základních postřehů a poznatků. Projevuje se to dále v tom, že uvedené metody samy o sobě neumožňují zařadit do práce problémy, které jsou ještě těsněji spjaty s dnešním naším životem (tím nechci říci, že v knize nejsou řešeny otázky závažné a aktuální). Práci by rozhodně po mnoha stránkách prospělo, kdyby analýza pojmů a logicko-spekulativní úvahy byly více spojeny s historicko-filosofickou analýzou problémů, kdyby autor dokumentoval pasáže týkající se dřívějších i dnešních nemarkxistických pojetí příslušným materiálem (v knize je historie zastřena anonymitou) a kdyby čtenáři patřičnými poznámkami a citacemi ukázal, v čem se řešení obsažená v knize shodují a v čem se liší od dosavadní marxistické literatury.

Od otázek, co je humanismus vůbec a co je specifické pro humanismus socialistický, dospěl Engst k úkolu vymežit tyto pojmy jak v jejich významu širším, tak v jejich významu etickém. Přitom od sebe oddělil dvě sféry skutečnosti, které jsou označovány termíny velmi příbuznými: 1. „lidskost“ jako souhrn specificky lidských vlastností (činnost výrobní, myšlení, smysl pro krásu, činnost umělecká, mravnost, tělesná kultura), které vznikaly postupně (a budou vznikat) a po svém vzniku se dále rozvíjejí (viz str. 26), a 2. „humanismus“ (v širším smyslu) jako historicky podmíněné úsilí o rozvoj lidskosti. Pojmy „humanismus“ a „socialistický humanismus“ pak zařadil mezi kategorie historického materialismu (obecné historie, filosofie dějin, kulturní historie — viz str. 45).

Od vymezení pojmů humanismu a lidskosti v širším smyslu přešel autor k jejich významu etickým. Rozlišil příbuzné etické termíny podle oblastí, k nimž se vztahují: „lidskost“ označuje jevy náležející do oblasti mravnosti, „ideály lidskosti“ patří do oblasti morálky, „humanismus“ jako etický názor spadá do oblasti etiky.

Jako metodologická příprava k úvaze o vzniku pojmu ideálů lidskosti je do práce zařazena kapitola „Teorie o vzniku morálky“. Engst v ní rozvíjí své myšlenky o morálních idejích jako souhlasném a nesouhlasném odrazu společenských vztahů (obsažené již částečně v knize „Některé problémy vědecké etiky“). Rozlišuje dva základní typy morálních idejí: 1. Pozitivní